

Műhely

Bakos Áron

Név nélkül: az anonimizálás kérdései az etnográfiai kutatásban

Ha volt az elmúlt néhány évben nagyobb, a szélesebb nyilvánosságot is elérő, a néprajztudomány és kulturális antropológia közelebbi szomszédságát megrázó vita, akkor azt kétségtelenül Alice Goffman *On the Run: Fugitive Life in an American City* című kötete robbantotta ki.¹ A monográfia egy súlyosan hátrányos helyzetű egyesült államokbeli városrész szegregált afroamerikai lakosainak etnográfiai leírásával mutat rá a társadalmi mobilizációs utak zártságára, a fehér középosztály mellett élő csoport párhuzamos, deprimált társadalmi valóságára, az igazságügyi rendszer strukturális rasszizmusára. A hatévnyi terepmunkán alapuló, erős képekkel dolgozó, drámai élethelyzeteket bemutató kötet messze nagyobb figyelemben részesült, mint a társadalomtudományi munkák legtöbbje, mondhatni átütötte a tudományos műveket a nagyobb olvasóközönségtől elválasztó falat.

Talán éppen a kötetre irányuló figyelem hatására a műről a méltató kritikák mellett néhány olyan bírálóból hangvételű írás is megjelent, amelyek nem a mű mondanivalóját, hanem a részletekben rejlő hitelét, azaz Goffman írásának adatait, illetve a terepmunka során meghozott döntéseinek jogosságát, etikai helytállóságát kérdőjelezték meg. Anélkül, hogy a tudományos lapokban, a sajtóban és a névtelen internetes fórumokon botránnyá dagadó vitában mélyebben elmerülénk, általában elmondhatjuk, hogy a kritikák a tulajdonképpeni etnográfiai leírás autenticusságát, tudományos értékét tették kérdéssé, és végső soron Goffmant szakmai minőségében is támadták.²

A kritikus hangok közül talán Steven Lubet írásai emelkednek ki, aki a Goffman könyvéről írt bírálatai után önálló kötetet szentelt a különböző, etnográfiai adatgyűjtésen alapuló városzociológiai írások módszertani felülvizsgálatának. Lubet továbbvezeti azt a kérdést, ami Goffman kötete alapján felmerül: mennyiben lehet hiteles az etnográfiai leírás akkor, ha egy doktori és szerkesztői bizottságok jóváhagyását, valamint a szélesebb szakmai közönség elismerését elnyerő kötet közelebbi, kritikus olvasata számos állítás bizonytalanságára, valószínűtlenségére mutat rá? Lubet a probléma mélységének feltárásához széles merítéssel – az olyan klasszikus munkákat

Bakos Áron (1988) – néprajzkutató, egyetemi tanársegéd, PhD, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Kolozsvár, bakosaron@gmail.com

¹ Goffman, Alice: *On the Run. Fugitive Life in an American City*. 2014

² A hasonló viták értelmezéséhez tanulságos szempontokat adhat Michael Taussig vitriolos válasza az azóta klasszikussá vált, de már megjelenésekor könyvsikernek számító *The Devil and Commodity Fetishism* (1980) című művének bírálataira. Michael Taussig: *The Rise and Fall of Marxist Anthropology*. *Social Analysis* XXI(1987). 101–113.

sem kímélve, mint például az *Utcasarki társadalom*³ – tucatnyi városszociológiai munka módszertani hiányosságát elemzi, miközben – némi kényszerességgel – visszatér Goffman kötetére mint a módszeresség képzeletbeli skálájának negatív végpontjára.

A jogtudomány felől érkező Lubet mintegy perbe fogja, s az archívumok, a sajtóhírek, a párhuzamos leírások alapján vallatja a közreadott etnográfákat, kérdőjelezi meg bizonyos állításait, hogy a tényszerűség és az ellenőrizhetőség szigorúbb kritériumainak is megfelelő módszertani gyakorlatok mellett törjön lándzsát. Éppen ezért az írásában sorra vett különböző példákat, utólagos tényfeltáró munkával leleplezett valótlanságokat, elhallgatott tényeket, szándékos csúsztatásokat, tapasztalatként feltüntetett hallomásokat, a külső források bevonásának hiányából fakadó tévedéseket végül mind az anonimizálás kérdéseire futtatja ki.

Lubet három vonatkozásban, a nevek, a helyek és a részletek mentén vizsgálja az anonimizálási gyakorlatokat. Míg az előbbi kettő tartalmát tekintve nem szorul különösebb magyarázatra, addig utóbbi alatt Lubet gyakorlatilag minden egyéb adat, szociológiai mutató elrejtését vagy megváltoztatását érti. A kérdés, amelyet e pontok és a hozzájuk kapcsolt példák áttekintése mentén feltesz, hogy az azonosítást lehetővé tevő adatok nélkül miként maradhat egy etnográfiai leírás hiteles, ellenőrizhető, a gyakorlat hogyan befolyásolja a későbbi kutatásokat,⁴ valamint az olvasók részéről a befogadást. Kritikája szerint az etnográfában mintegy magától értetődő vált az adatközlők anonimizálása, akár arra való tekintet nélkül is, hogy bizonyos beszélgetőtársak szívesen adnák a nevüket a gyűjtésekhez, miközben a névtelenség az eredmények kritikai felülvizsgálatát, illetve a terepre kiszálló későbbi kutatók dolgát is megnehezítheti. Érvelése alapján utóbbi még inkább érvényes a gyűjtés helyszínének elfedésére, ahogy a hely, illetve a különböző személyes adatok elhallgatása vagy megváltoztatása már a voltaképpeni etnográfia céljaival, a különböző lokalitások, jelentésterületek leírásával, a társadalmi szereplők portréjának, körülményeik, kulturális életük megörökítésének céljával kerülhet ellentmondásba. Vagyis Lubet szerint a nagyvonalúan és reflektálatlanul alkalmazott anonimizálási technikák rontják a szerző és a szöveg hitelét, a szerzőnek túl nagy döntési szabadságot engednek meg a releváns és irreleváns adatok közötti válogatásban,⁵ s mintegy önkéntelenül is arra csábíthatják a kutatókat, hogy az igenelt narratívák mentén reprezentálják az anyagukat. Összességében tehát amellet érvel, hogy az anonimizálási gyakorlatok számos kérdést felvetnek, amennyiben a közölt adatok és a konkrét személyek, helyek, szociológiai mutatók vagy más tényezők közé éket vernek, az ellenőrzés, a visszakövetés lehetőségeit pedig csökkentik vagy ellehetetlenítik.

Természetesen Lubet kritikája sem áll kritikán felül, hiszen általában annak a libikókának, amin minden etnográfus egyensúlyozni kényszerül a terepen megismert személyek jogai, érde-

³ William Foote Whyte: *Utcasarki társadalom. Egy olasz szegénynegyed társadalomszerkezete*. Bp. 1999.

⁴ Ezalatt nem pusztán a *revisit*-jellegű kutatásokat, hanem a helyre, a környékre, régióra más témában kiszálló gyűjtők munkáját is érti.

⁵ Lubet szemléletes példát hoz Charles Bosk monográfiájából, aki az eredetileg 1979-ben közölt munkájában megváltoztatja annak a sebésznek a nemét, akinek előmenetelét elgáncsolják. A mű eredeti kiadásából ugyanakkor nem tudjuk meg, hogy a szóban forgó rezidens az egyetlen nő volt (uo. 100–101.). Vagyis a nem megváltoztatása az anonimitás biztosítása szempontjából logikus lépés, hiszen a szereplőt teljesen azonosíthatóvá tette volna. Ugyanakkor az adat kihagyásával Bosk teljesen eltakarja az olvasó elől az intézmény szexizmusát. Módszertani kötetében Bosk külön fejezetet szentelt ennek a döntésnek a részletes bemutatására, amelyben rendkívül önreflexíven számol be annak körülményeiről és következményeiről. Charles Bosk: *An Ethnographer's Apology, A Bioethicist's Lament: The Surgeon and the Sociologist Revisited*. = Uő.: *What Would You Do? Juggling Bioethics and Ethnography*. Chicago. 2008. 183–202.

kei és a tudományos közönség követelményei, elvárásai között, Lubet jobbra csak az utóbbi oldalát láttatja, illetve mint „cében kívüli” jogtudósnak, valószínűleg csak erre az oldalra van rálatása.⁶ Hasonlóképpen Lubet teljesen ignorálja azt, hogy az etnográfiai leírások befogadói között nem kizárólag a tudományos közösség tagjait, hanem az adatközlők, „a helyiek” szélesebb körét is megtalálhatjuk, ami az anonimizálás szempontjából újabb kihívásokat jelenthet, az adatok közlésekor pedig további kompromisszumok megkötésére sarkallhatja a kutatókat.⁷ Végül az is komoly kérdéseket vet fel, hogy a Lubet által visszatérő módon hivatkozott újságírási és kriminalisztika technikái, kritériumai, a források ellenőrzésének és anonimizálásának módjai valóban megtehető-e egy más, autonóm logikát követő tudományos módszertan mércéjének.

Mindenesetre Lubet talán éppen kivülállósága folytán képes olyan kérdésekre rávilágítani, amelyek az etnográfusok számára evidenciának minősülhetnek, s ilyen értelemben kiindulópontja lehet a módszertani kérdések megvitatásának. Vagyis olvasatom szerint valahol az anonimizálás kérdésénél találkozik ez az egyesült államokbeli városszociológiai vita a közép-európai néprajzi és antropológiai kutatások módszertani dilemmáival.

A magyar néprajzi szakirodalomról általában elmondható, hogy „nem fordított túl nagy figyelmet az empirikus adatgyűjtés kérdésére, annak lehetőségeire és céljaira, a terepmunka ismeretelméleti kérdéseire”.⁸ S noha éppen a Mészáros Csaba és Vargyas Gábor írásának helyet adó évkönyv, valamint annak rákövetkező száma sok ilyen kérdést megválaszolt, ugyanakkor minden módszertani dilemmára még két ilyen nagyobb szakmai vállalkozás sem feltétlenül tudott reflektálni.⁹ Vagyis ami az anonimizálás kérdését illeti, erről általánosabb keretek között tudomásom szerint egyedül Varga Zsófia értekezett, de az etikai vonatkozások tárgyalásán túl ez a tanulmány sem érintette a tudományos kritériumok és az etikai elvárások ellentmondásából eredő problémákat.¹⁰

Miközben tehát a kérdés direkt módszertani tárgyalását nem feltétlenül találjuk meg a magyar nyelvű szakirodalomban, addig magával az anonimizálással, annak különböző mértékben reflektált és alkalmazott gyakorlatával számtalan etnográfiai leírásban találkozhatunk, ahogy az utóbbi években a hosszabb tanulmányokban, monográfiákban is rendre olvashatunk módszertani reflexiókat, bevezetőket. Minderről kimerítő áttekintést nagyon nehéz lenne adni, de talán ennek hiányában is megállapíthatjuk, hogy a személynevek anonimizálásának, a helyiek megváltoztatásának, valamint bizonyos adatok megváltoztatásának, elfedésének gyakorlatait is megtaláljuk a különböző munkákban.¹¹

⁶ Természetesen ez egy leegyszerűsítő kép, hiszen eleve az adatközlőink érdekei, szándékai, viszonyulásai is különbözőek lehetnek, s közben más szereplők szempontjaival, elvárásaival is számolnunk kell, úgymint ösztöndíjbizottságok, szerkesztők, közeli és távoli munkatársak, olvasók. Anna V. Akeroyd: *Ethics in Relation to Informants, the Profession and Governments. = Ethnographic Research. A Guide to General Conduct.* Ed. R. F. Ellen. London. 1984. 137–142.

⁷ Lásd Martyn Hammersley–Paul Atkinson: *Ethnography. Principles in Practice.* London–New York. 2007. A kérdés magyar néprajzi vonatkozásaihoz lásd Keszeg Vilmos: *Az etnográfiai leírás mint olvasmány a helyi társadalomban. = Folklor és irodalom.* Szerk. Szemerikényi Ágnes. Bp. 2005. 315–340.; Varga Zsófia: *A kulturális antropológiai írás etikája.* Antro-pólus I(2016). 72–79.

⁸ Mészáros Csaba–Vargyas Gábor: *Gyűjtés és terepmunka a néprajztudományban.* Ethno-Lore XXXI(2016). 10.

⁹ Természetesen nem megfeledkezve a Mészáros Csaba és Vargyas Gábor (uo.) által is hivatkozott korábbi néprajzi és antropológiai módszertani szövegek eredményeiről.

¹⁰ Varga Zsófia: *i. m.* 76–77.

¹¹ A Lubet által említett negyedik anonimizálási technikával (Lubet: *i. m.* 95.), az összetett karakterek (*composite character*) alkotásával tudomásom szerint nem élnek a magyar nyelven alkotó etnográfusok. A technika lényege, hogy

A magyar nyelvű szakirodalom szűkszavúságától élesen elüt a nemzetközi irodalom bőbeszédűsége. Ahogy azt – ironikus módon – még módszertani kötetek bevezetőjében is olvashatjuk, se szeri, se száma az olyan etnográfiai vagy szakanropológiai köteteknek, amelyek etikai, metodológiai kérdéseket tárgyalnak.¹² Ugyanakkor nemcsak a kötetek nagy száma hozhat minket zavarba, ha az anonimizálás kérdésével kapcsolatos elveket, ajánlásokat, technikákat próbáljuk áttekinteni, de a gyakorlatokkal kapcsolatos álláspontok ellentmondásossága is.

„A legjobb, ha mindig az emberek igazi nevét és adatait használjuk, amennyiben ehhez hozzájárulnak. Valójában meglehetősen etikátlan a beszélgetőtársakat kitörölni olyan felvételekből, amelyek elkészítésében szívesen részt vettek. Ugyanakkor fontos, hogy a megjegyzéseiket, gondolataikat, érzéseiket és személyes tapasztalataikat bizalmasan kezeljük magunk között, hacsak kimondottan nem járultak hozzá ezek rögzítéséhez. Ez jelentheti bizonyos részletek anonimizálását, a nevek, helyek vagy más ismertetőjegyek megváltoztatását. Az anonimitás biztosításának szükségességét és kivitelezésének mikéntjét alaposan mérlegelnünk kell.”¹³

„Őrizd meg az anonimitást! Ne vedd fel azoknak a nevét, akikkel interjút készítesz. Menj tovább! Az informális és a félig strukturált interjúk során ügyelj arra, hogy semmilyen olyan kódot nem rögzítesz, amelyek az egyes személyek egyedi azonosítását lehetővé tennék az írásos terepjegyzetben. A kérdőíves interjúk esetében győződj meg arról, hogy még az adott interjút végző személy sem tudja az egyes kérdőíveket az egyes válaszadókhöz rendelni. Ennek egyik legegyszerűbb módja az, ha a felmérésben résztvevőket arra kéred, hogy a távollétben töltsék a kérdőíveket, vagy pedig oly módon, hogy ne lássad a válaszaikat. Ezután kérd meg a válaszadókat, hogy a kitöltött kérdőíveket tegyék jelöletlen borítékba. Végül vigyél magaddal nagy zsákokat, amelyekben van legalább ugyanolyan boríték, majd kérd meg a válaszadókat, hogy keverjék össze a saját borítékjukat a már a zsákban lévőekkel.”¹⁴

Bár mindkét álláspontot morális alapon fogalmazzák meg, és nem az etikai elveket ütköztetik a tudományos követelményekkel, mégis jól látható, hogy az anonimizálás kérdésével kapcsolatban a két szerző merőben más álláspontot képvisel. Vagyis az anonimizálás nem csak ismereti,

a tereptapasztalatok, interjúk alapján több különböző személy portréját mintegy összesűrítve hoznak létre az etnográfiai leírásban megjelenő, hiteles, de mégis fiktív szereplőket. A valóság és a szöveg viszonyával, valamint a szerzői szabadsággal kapcsolatban számos kérdést felvető technikáról módszertani bevezetőkből is olvashatunk, mint az anonimizálás egyik lehetséges eszközéről. Julian M. Murchison: *Ethnography Essentials. Designing, Conducting and Presenting Your Research*. San Francisco. 2010. 32.

¹² vö. Karen O'Reilly: *Key Concepts in Ethnography*. London. 2009. 1.

¹³ „It is always best to use people's real names and details where possible, as long as permission has been granted. Indeed, it seems quite unethical to delete participants from the record to which they have happily contributed. However, it is important to ensure that participants' comments, thoughts, feelings, and private experiences are kept as confidences between ourselves unless they have been expressly offered as material for the record. This may involve anonymising details in some way, by changing names, places, and other identifying particulars. If or where anonymity is required, we need to think carefully how to do it.” Karen O'Reilly: *i. m.* 62.

¹⁴ „Maintain anonymity. Don't record the names of people you interview. Go further. With informal and semistructured interviews, make sure you do not include codes that identify individuals uniquely in your written fieldnotes. With survey interviews, make sure that even the person who administers a particular interview cannot associate individual questionnaires with individual respondents. One simple solution is to ask survey respondents to fill out questionnaires either in your absence or in ways that you cannot know their answers. Then, ask respondents to seal completed questionnaires in unmarked envelopes. Finally, carry big bags that contain a minimum of six equivalent envelopes; ask respondents to mix their envelope with those already in the bag.” (W. Penn Handwerker: *Quick Ethnography*. Plymouth. 2001. 92.)

de etikai kérdéseket is felvet, az érdekvédelem szembekerülhet a hozzájárulás elismerésének elvével. Egyfelől az anonimizálás védi az adatközlő jogait – s magát a kutatót is megóvhatja a munka közreadását kísérő esetleges konfliktusoktól –, másfelől a névvel szereplő szerző és a név nélküli adatközlő mintegy hierarchizálja a két szerepet.¹⁵ S ahogy az adatközlők kiadásának, a nyilvánosságnak való kiszolgáltatásnak, úgy a név elvételének, megváltoztatásának, a személyek adatsorokká változtatásának is rendkívül rossz rezonanciái lehetnek. Mindezen túl az anonimizálás kérdését tovább bonyolíthatja, hogy a terepmunka során a különböző beszélgetőtársak eltérő elvárásokat fogalmazhatnak meg a nevük közlésével kapcsolatban, és ebben a helyzetben az etnográfusra hárulhat, hogy az ellentmondásos elvárásokat kibékítse egymással.¹⁶

Első megközelítésben talán úgy tűnhet, hogy ez a gyakorlat tulajdonképpen erre a mediátori szerepre korlátozódik, az adatközlői elvárásoknak a felmérésére és lehetőség szerinti figyelembevételére. Ugyanakkor Charlotte Aull Davies arra figyelmeztet, hogy még abban az esetben is érdemes megfontolni az adatközlők nevének elhallgatását, amikor a közléshez a gyűjtés minden direkt résztvevője hozzájárul, mivel „a kutatónak figyelembe kell vennie minden olyan lehetséges hatást, amely akár közvetlen módon, akár az adatokra támaszkodó jövőbeli publikációk miatt hátrányosan érinthet egy nagyobb közösséget”.¹⁷ Davies javaslata tehát egyszerre helyezi a végső felelősséget az etnográfus vállára, de ugyanakkor a döntéssel járó hatalmat is a kezébe adja. Ennek a pozíciónak a megítélése nagyrészt attól függ, hogy magára a kutatási etikára hogyan tekintünk.

Minden kutatási etikai elvet értelmezhetünk úgy, hogy a kutató fellépése, a terepre való kiszállása a megszokottnál tudatosabb eljárásmodot követel meg, hiszen az etnográfus különleges hatalommal és felelősséggel rendelkező személy, aki talán minden más tudomány szakmájától eltérő mértékben lép be mások életébe egy, meglehetősen sok morális adóssággal terhelt diszciplína képviselőjeként.¹⁸ A problémára ugyanakkor tekinthetünk úgy is, hogy az etnográfia művelése közben felmerülő etikai kérdések lényegüket tekintve nagyon hasonlítanak az emberi élet más dilemmáihoz, az általános elveken kívül minden az egyéni döntés, belátás, empátia kérdése.¹⁹ Vagyis Hammersley és Atkinson kritikája szerint az etikai kérdéseket sokszor úgy teszik fel a kutatók, mintha az etnográfusoknak a hétköznapi emberekkel szemben egy magasabb rendű etikának kellene megfelelniük.²⁰

A kérdéskör, amely mindezek alapján kirajzolódik, hogy az etnográfia kutatás különös helyzete magával vonja-e különleges etikai elvek megfogalmazásának a szükségét? A hasonló pozícióból kiinduló gyakorlat vajon nem jár-e a veszéllyel, hogy a kutatót morálisan a kutatók fölé helyezi? Ennek a morális pozíciónak elfoglalása szükségszerűen számol azzal, hogy a kutató és a kutató nem tudja egyenlő módon felmérni egy gyűjtés következményeit, azaz egy meglévő

¹⁵ Miközben az eltérő társadalmi háttér miatt sok kutatási helyzetben eleve kódolva vannak ezek az alá-főle rendeltségi viszonyok. vö. Fél Edit: *A saját kultúrájában kutató etnológus*. Ethnographia CII(1992). 4.

¹⁶ Vö. O'Reily: *i. m.* 62.

¹⁷ „... it behoves the researcher to take into account any possible effect either immediately or stemming from future publications drawing on the data that could adversely affect a larger collectivity”. Charlotte Aull Davies: *Reflexive Ethnography. A Guide to Researching Selves and Others*. London–New York. 1999. 53.

¹⁸ Anna V. Akeroyd: *i. m.* 131–137.; John D. Brewer: *Ethnography*. Buckingham. 2000. 89–90.

¹⁹ Martyn Hammersley–Paul Atkinson: *Ethnography. Principles in Practice*. New York–London. 2007. 228.

²⁰ Uo.

helyzetre reagál, vagy pedig éppen megteremti ezt az egyenlőtlen helyzetet azért, hogy a kutató magának egy ilyen pozíciót vindikál, és ezzel mintegy igazolja a paternalista gyakorlatokat? Az anonimizálás és a kutatói felelősség hangsúlyozása továbbviszi a posztkolonialista és feminista kritika hatására elindult, a hatalmi helyzetek megfordításának (*power transfer*) programját, vagy a nevek és helyek elrejtésével elnémítja azokat a személyeket, csoportokat, akiknek az etnográfus hangot kíván adni?²¹

A fenti kérdések mindegyikét zárójelbe teheti, ha rendelkezünk olyan kutatási elvekkel, amelyek minden ilyen kihívásra megfelelnek. S ha a különböző etikai kódexekre gondolunk, amelyek éppen azzal a céllal készülnek, hogy irányt mutassanak a kutatóknak, akkor úgy tűnhet, hogy ez az eszköz a kezünkben van. Ugyanakkor, ahogy arra Elizabeth Campbell és Luke Eric Lassiter rámutat, a probléma ennél jóval összetettebb, és a felvetülő kérdésekre a kódexek nem feltétlenül adnak egyértelmű válaszokat.²² A szerzőpáros különböző szakmai társaságok etikai kódexeinek áttekintésével rávilágít,²³ hogy ezek az ajánlások különböző hangsúlyokkal, de végső soron mind a hozzájárulás elismerése és a névtelenség biztosításának elvei között egyensúlyoznak, és a kérdés megítélését kontextusfüggővé teszik.²⁴

A kutatásoknak ilyen viszonylag új kontextusa az online tér, ahol nemcsak a régi kérdéseinkre, de a technológia és a digitális közegek sajátos működésémi miatt újfajta kihívásoknak is meg kell felelni az etnográfusoknak.²⁵ Ezalatt olyan problémákra gondolhatunk mint például az internetes identitások kezelése, az a dilemma, hogy a különböző felületeken használt álnemekre, becenevekre mint a személyes identitások részeire kiterjesztjük-e az anonimizálás gyakorlatát, s például képeken, videókon kitakarjuk-e a neveket vagy akár az *avatarok* „arcát” is,²⁶ vagy tekintettel arra, hogy az online térben a személy és a megjelenő *avatar* viszonya kevésbé egyértelmű, ezért ezekben a közegekben a kutató is nagyobb fokú szabadsággal rendelkezik.²⁷ Ezek a kérdések egyre élesebbé válnak akkor, amikor a virtuális világ egyre valóságosabbá, a legkülönbözőbb társas kapcsolatok, tevékenységek terévé válik. Ugyanakkor ez talán ellene is hat annak, hogy minden tekintetben külön világként, ne pedig a korábbi dilemmák új helyszínéeként tekintsünk a digitális térre.²⁸ Ez persze nem azt jelenti, hogy semmilyen eltéréssel ne kellene

²¹ Vö. Linda L. Snyder: *The Question of "Whose Truth"? The Privileging of Participant and Researcher Voices in Qualitative Research. = Doing Ethnography. Studying Everyday Life.* Eds. Dorothy Pawluch–William Shaffir–Charlene Miall. Toronto. 2005. 131.

²² Elizabeth Campbell–Luke Eric Lassiter: *Doing Ethnography Today. Theories, Methods, Exercises.* Chichester. 2015. 37–38.

²³ *The Oral History Association, The American Folklore Society és The American Anthropological Association.*

²⁴ Uo.

²⁵ Az elsődleges módszertani kérdés ezeknél a kutatásoknál éppen fordított, vagyis a kutató személyének felfedése, láthatóvá tétele, ennek technikai, módszertani kihívásai kerülnek elő általában a szakirodalomban.

²⁶ Tom Boellstorff–Bonnie Nardi–Celia Pearce–T. L. Taylor: *Ethnography and Virtual Worlds. A Handbook of Method.* Princeton–Oxford. 2012. 117.; 142.

²⁷ vö. Lynda Mannik–Karen McGarry: *A Student Guide to Method and Methodology.* Toronto. 2017. 217.

²⁸ Például ilyen, lényegét tekintve, a fentebb, az adatközlői szándék kutatói felülbírlásával kapcsolatban elmondottakkal teljesen összhangban lévő példát hoznak az online közegekből: Celia Pearce egyik beszélgetőtársa, aki a fizikai világban transzneműként él, arra kérte a kutatót, hogy a beszámolójában *avatarja* nevét használja, azaz az *avatar* nevét ne változassa meg a publikációiban. Pearce tartva attól, hogy a szűkebb közössége előtt ismert, de az online játék szélesebb közönsége számára nem nyilvános tény miatt beszélgetőtársa negatív visszajelzésekkel lenne kénytelen szembesülni, megtagadta ezt a kérést. Tom Boellstorff–Bonnie Nardi–Celia Pearce–T. L. Taylor: *i. m.* 141.

számolnunk ezeknél a kutatásoknál. A keresőmotorok jelenléte például ilyen sajátos kihívást támaszt a szövegek idézésekor, mivel ezek egy-egy lekereséssel potenciálisan összeköthetik a publikációban idézett tartalmat annak megfogalmazójával. A kérdésre javasolt megoldás szerint a kvalitatív beszámolók részévé lehet tenni „olyan adatok létrehozását, amelyek felidézik a terepet, anélkül, hogy azonosíthatóvá tennék”.²⁹ A problémakörre homlokegyenest más megoldást javasol Geoffrey Walford, aki szerint a közösségi média és az online kommunikáció korában a kutatóknak szakítania kell az anonimitás biztosításának illúziójával, a megoldás hiányát inkább a kutatások erényévé kell fordítani, és kollaboratívabb irányba terelni az etnográfia gyakorlatát.³⁰

Hasonlóan sajátos médiumát jelenti a kutatásnak a kép és a film. Ami az anonimizálás kérdését érinti, talán ez az a terület, ahol kivitelezése a legnehezebb, a képek közzétételének a következményei a leginkább beláthatatlanok, és egyre nagyobb kihívások elé állítja a kutatókat éppen egy olyan korban, amelyben a különböző vizuális anyagok készítése és bemutatása teljesen hétköznapi gyakorlattá vált.³¹ Míg a szakirodalomban nem nagyon találkozunk olyan véleményekkel, amely ne hangsúlyozná a vizuális anyagok készítésének és az anonimizálás biztosításának összeférhetetlenségét, az már korántsem olyan egyértelmű, hogy ezt az alapvető ellentmondást a kutatók kötelesek-e valamilyen módon feloldani, és ha igen, akkor ennek mik is az eszközei.³²

Az újtól a régi felé haladva az anonimizálás az archívumokkal és múzeumokkal kapcsolatban is súlyos kérdéseket vet fel. Gárdos Judit a másodelemzések kapcsán mutat rá, hogy technikailag megoldható – bár költséges – a szövegek anonimizálása, de ez a hosszabb életútinterjúk esetében már számos, azonosításra alkalmas adat törlését is magával vonhatja.³³ Mindezt figyelembe véve azt javasolja, hogy „inkább az interjúhoz hozzáférő személyek körét érdemes korlátozni”.³⁴ Ez ugyanakkor kérdésessé teszi, hogy a hozzáférésről milyen alapon döntünk.³⁵ A kutatók mellett biztosítjuk-e a helyiek, leszámazottak szabad hozzáférését, vállalva, hogy ezzel az anyagok a legérzékenyebb közegbe kerülnek vissza? A múzeumokkal kapcsolatban hasonló kérdés merül fel, ha az archívumaik, gyűjteményeik hozzáférhetővé tételére eszközként tekintünk a nyitott, átláthatóságot és betekintést biztosító, a forrásközösséggel kapcsolatot teremtő múzeumok megteremtésében.³⁶ Ha ebben a folyamatban, a múzeum tereppé válása során a muzeológus egyfajta közvetítő, kapuórszerepet tölt be,³⁷ akkor ezeknek a kérdéseknek a megítélése egyértelműen a szakmára hárul: hozzáférhetővé kell-e tenni a forrásközösség számára olyan érzékeny adatokat, amelyek a nyilvános adatbázisokba nem kerülnek be (az átadó címe, eladási ár stb.) Hogyan viszonyul az anonimizálás a fényképek online

²⁹ „fabrication of material that evokes the field without identifying” Christine Hine: *Ethnography for the Internet. Embedded, Embodied and Everyday*. London–New York. 2015. 187.

³⁰ Geoffrey Walford: *The Impossibility of Anonymity in Ethnographic Research*. *Qualitative Research*. XVIII(2018). 516–525. A magyar nyelvű szakirodalomban – az anonimizálás kérdésétől függetlenül, elméleti alapon – hasonló álláspontot olvashatunk a kollaboratív etnográfia és az online kutatások összekapcsolásáról. Nagy Károly Zsolt: *Ösvény a dzsungelben*. Replika. XC–XCI(2015). 50–54.

³¹ Felicia Hughes-Freeland: *Working Images. = Working Images Visual Research and Representation in Ethnography*. Eds Sarah Pink–László Kürti–Ana Isabel. London–New York. 2004. 209.

³² David Redmon: *Video Ethnography. Theory, Methods, and Ethics*. London–New York. 2019. 112–122.; Sarah Pink: *Visual Ethnography. Images, Media and Representation in Research*. London–Thousand Oaks–New Delhi. 2001. 43.

³³ Gárdos Judit: Interjúk szociológiai források újrafelhasználása. *Szociológiai Szemle*. XXI(2011). 125–145.

³⁴ Uo. 139.

³⁵ Ahogy már maga is kérdéseket vehet fel, hogy a döntés jogát kinek is kellene a kezébe adni.

³⁶ Illés Péter: *A múzeumi gyűjtemény mint terep*. Tabula. XX(2019). o. n.

³⁷ Wilhelm Gábor: Terepmunka, módszertan és antropológiai muzeológia. Tabula. XX(2019). o. n.

adatbázisokban való közzétételéhez? Ezek a kérdések azért is különösen élesek, mert a múzeumi, archívumi anyagok jelentős részét egy olyan tudománytörténeti korszakban hozták létre, amikor a kutatás szempontjai felülírták a helyiek érdekeit, jogait, érzékenységeit. Vagyis például abból, hogy egy fénykép megtalálható egy múzeum gyűjteményében, még egyáltalán nem következik, hogy annak elkészítéséhez, archiválásához, közzétételéhez valaha hozzájárultak volna a rajta szereplő személyek.

A sajtótabb kontextusokról a kezdeti témánkra, az anonimizálás különböző gyakorlataira visszatérve, még nem érintetem a hely megváltoztatásának kérdését. A gyakorlat mellett szól, hogy ténylegesen segíthet abban, hogy megóvja az etnográfus által feltárt érzékeny, bensőséges világokat a kíváncsiságtól.³⁸ A Lubet kötete kapcsán már érintett szempontokon túl ugyanakkor a hely elhallgatása ellentmond annak a néprajzi törekvésnek, hogy tájegységeket, nagy- és kistájak sajtóságos kulturális világait tárja fel a diszciplína. Ellenvethetjük, hogy hasonló egységek leírása egy régebbi tudományos törekvésnek volt a része, s a kérdéstről ma már más keretek között gondolkodunk: a helyekre ma már nem adottságokként, hanem folyamatokként tekintünk, a lokalitás immár a tárgya és nem az eszköze a kutatásnak, amiket nem előre jelölünk ki, hanem a kutatás során fedezünk fel.³⁹ Mégis, ha sok szempontból meg is változott a helyekről való néprajzi gondolkodás kerete, a tér társadalmi konstrukciójának az egyik eszköze mégis a nyelv marad, ami azonosíthatóvá teszi, megteremt és átalakítja a teret, és ilyen értelemben a nyelvi elemzés elengedhetetlen része a tér elemzésének.⁴⁰ Éppen ezért továbbra is aktuális kérdés maradhat, hogy az anonimitás biztosításának érdekében megváltoztathatunk-e olyan alapvető nyelvi elemeket, mint a helyek nevei.

Végül az utolsó tényező, amit még nem tárgyaltam, az a különböző adatok megváltoztatásának kérdése. A problémakörhöz nehéz általánosságban hozzászólni. Úgy tűnik, hogy a személyektől a terepen keresztül az adatokig haladva a kérdések egyre jobban elvesztik tisztán etikai és technikai jellegüket, megválaszolásuknak mind inkább részévé válik az, hogy reprodukálhatónak, ellenőrizhetőnek tartjuk-e az etnográfiai kutatásokat, hogy képet vagy olvasatot kívánunk-e adni a kultúráról, hogy milyennek képzeljük el a szöveg és a valóság viszonyát, hogy végső soron milyen tudomány részeként is műveljük az etnográfiát.

Az elméleti, episztemológiai előfelvetéseink mellett van még egy kontextus, amely minden eddig érintett kérdést más megvilágításba helyezhet, és ez a terep maga, a különböző kulturális világok, amelyek tulajdonképpen életre hívták ezt a tudományt. És bár végső soron a közös dilemmáinkra egyéni megoldásokkal állunk elő, s a különböző terek minden kérdést új kontextusba helyeznek, ez magát a kérdések érvényét, relevanciáját nem írja felül.⁴¹ A hasonló dialógusoknak így nem is lehet célja, hogy univerzális megoldásokat, biztos recepteket kínáljanak, de talán segíthetnek olyan újabb kérdések megfogalmazásában, amelyekre szintén érdemes lesz megadnunk a magunk válaszait az etikusan művelt etnográfia érdekében.⁴²

³⁸ Vö. Martin Rössler–Birgitt Röttger-Rössler: *The Anonymity of Persons and Places in Ethnography. A Comment.* *Anthropos.* LXXXVI(1991). 205.

³⁹ Matei Candea: *Arbitrary Locations. In Defence of the Bounded Field-site. = Multi-sited Ethnography. Theory, Praxis and Locality in Contemporary Research.* Ed. Mark-Anthony Falzon. 30

⁴⁰ Setha Low: *The Ethnography of Space and Place. Spatializing Culture.* London-New York. 2017. 207.

⁴¹ Vö. Robert Prus: *Studying Human Knowing and Acting. The Interactionist Quest for Authenticity. = Doing Ethnography: Studying Everyday Life.* Eds. Dorothy Pawluch–William Shaffir–Charlene Miall. Toronto. 2005. 28.

⁴² A vitaindító ötletéért és a hosszan elhúzódó szövegírás során tanúsított türelméért Tánzos Vilmos tanár úrnak tartozom köszönettel.